

Ірина ПРИЛІПКО, д-р філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-8743-7851

e-mail: iprylipko@ukr.net

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА НАВРОЦЬКОГО

Вступ. *Творчий доробок Олександра Навроцького – поета, перекладача, учасника Кирило-Мефодіївського товариства, побратима Тараса Шевченка – досі залишається маловідомим і значною мірою недослідженим, а велика його частина – неопублікованою. Поезія О. Навроцького як окрема складова його творчої спадщини – оригінальна й цікава сторінка української літератури другої половини XIX ст., яка потребує свого осмислення й введення в науковий обіг. Мета статті: окреслити знакові аспекти поетичного доробку О. Навроцького, зокрема висвітлити особливості стилю, мотивів, образів його лірики й ліро-епосу, простежити вплив на його творчу манеру поезії Т. Шевченка.*

Методи. У статті використані біографічний, описовий, порівняльний методи літературознавчого дослідження.

Результати. У поезії О. Навроцького домінують романтичні зображально-виражальні засоби, фольклорна поетика і стилістика. Провідними в його віршах є народно-поетичні, морально-етичні, патріотичні мотиви. Перебуваючи під значним впливом особистості й творчості Т. Шевченка, О. Навроцький творчо трансформував окремі мотиви й образи його творів (унікаючи при цьому прямого наслідування), присвячував Т. Шевченку свої поезії. Дослідження досі невідомої поеми О. Навроцького "Москалева жінка" дозволило увиразнити розуміння особливостей творчої оригінальності митця.

Висновки. Творчість О. Навроцького є органічною частиною української літератури другої половини XIX ст., зокрема її романтичної складової. Фольклорна поетика, народно-релігійна мораль, патріотична спрямованість визначають особливості ідіостилу поета. Інтегрованість О. Навроцького у контекст творчості Т. Шевченка та діяльності Кирило-Мефодіївського товариства сформували ідейні вектори його творів: відродження України, соціальне й національне визволення рідного народу.

Ключові слова: поезія, образ, мотив, романтизм, фольклор, вплив, Україна.

Вступ

Олександр Навроцький (1823–1892) – український поет, перекладач, член Кирило-Мефодіївського товариства, соратник і побратим Тараса Шевченка. Його постать і доробок досі залишаються маловідомими ширшому загалу. О. Навроцький тривалий час був майже забутий, неоцінений, перебуваючи ніби в тіні на тлі більш відомих і визначніших братчиків.

Мета статті: окреслити знакові аспекти поетичного доробку О. Навроцького, зокрема висвітлити особливості стилю, мотивів, образів його лірики й ліро-епосу, простежити вплив на його творчу манеру поезії Т. Шевченка.

Огляд літератури. Вперше про О. Навроцького написав Микола Петров в окремому розділі своєї праці "Очерки истории украинской литературы XIX столетия" (1884) (Петров, 1884, с. 257–264), увівши його якщо не в канон, то в контекст історії української літератури XIX ст. Довідкові статті про О. Навроцького друкувалися в енциклопедичних та довідникових виданнях (Зленко, 2013; Навроцький..., 2020; Навроцький..., 2014; Навроцький..., 1963), а його спадщина в різні роки ставала об'єктом зацікавлення дослідників на рівні окремих статей: першими були публікації Володимира Науменка та Олександра Шрамченка, надруковані в "Киевской старине" (1902, № 10, № 12) до десятої річниці смерті О. Навроцького, згодом – розвідки Миколи Павлюка, Отара Баканідзе, сучасних дослідників, зокрема Віри Білоус, Надії Орлової, Григорія Голиша та ін. Проте досі немає повного, з урахуванням усіх архівних матеріалів, видання його поетичної, а особливо перекладацької спадщини. Частково ця прогалина заповнена виданнями "Вибрані твори, переклади та переспіви Олександра Навроцького. Праці про нього різних років (до 200-річчя від дня народження)" (2023) та "Книга псалмів пророка Давида. Переклад з Біблії Олександра Навроцького" (2023), які були підготовлені науковцями Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького у 2023 р. до 200-річчя О. Навроцького. У ці видання увійшли не всі оригінальні поетичні твори й переклади, тому системне опрацювання його архіву (знаходиться

у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, фонд 21) та аналітичне вивчення всього доробку митця залишається відкритою проблемою.

Методи

У статті використані біографічний, описовий, порівняльний методи літературознавчого дослідження.

Результати

О. Навроцький більше відомий як перекладач, проте його оригінальна поетична спадщина, хоч і не така об'ємна як перекладацька, заслуговує на увагу дослідників. Висновок про те, що не всі художні твори О. Навроцького збереглися, можна зробити на основі свідчення Володимира Науменка, який у статті "А. А. Навроцкий (Поминка)", що була опублікована у журналі "Киевская старина" 1902 р. (№ 10), писав про зошит О. Навроцького, в якому містилося 102 його поезій. Цей зошит, як зазначає В. Науменко, передав редакції "Киевской старины" історик Олександр Шрамченко, проте він є не єдиним таким зошитом з рукописами поета (Вибрані твори..., 2023, с. 65, 68). Згаданий зошит О. Шрамченко дістав від дочки О. Навроцького, Єлизавети Олександрівни, про що він стверджував у своєму біографічному нарисі про поета, що був надрукований у дванадцятому номері журналу "Киевская старина" за 1902 р. (Вибрані твори..., 2023, с. 76). Серед творів, що містяться у згаданому зошиті – більшість оригінальних поезій: "Із 102 віршів більша частина є результатом самостійної творчості, переважно у формі *думок* і загалом ліричних роздумів (всього 62 вірші)..." (Вибрані твори..., 2023, с. 68). Інша частина – переклади творів Фрідріха Шиллера, Джорджа Гордона Байрона, Франческо Петрарки, Адама Міцкевича, Владислава Сирокомлі, Генрі Лонгфелло, Лоренцо Стекетті, Семена Надсона, Миколи Некрасова, Олександра Пушкіна. Назви ніде досі не опублікованих оригінальних поезій О. Навроцького наводить у своїй статті О. Шрамченко (Вибрані твори..., 2023, с. 89–95); можна лише припустити: або вони втрачені, або ж окремі з них зберігаються в архіві О. Навроцького і їх можна буде знайти під час ретельного вивчення рукописного фонду.

Всі відомі на сьогодні поезії О. Навроцького були написані переважно у 1860–1861 рр. у м. Темір-Хан-Шурі (нині м. Буйнакськ, Дагестан) і публікувалися на сторінках тогочасних часописів, зокрема в журналах "Основа" (1861), "Русский архив" (1892), в альманасі "Складка" (1887), у львівському журналі "Зоря" (1882). Окремої збірки за життя поета видано не було. Частину його оригінальних поезій і один переклад (вірш О. Хомякова) вмістив М. Петров у розділі про О. Навроцького в "Очерках истории украинской литературы XIX столетия" (1884). Окремі поезії О. Навроцького подавали у своїх розвідках чи спогадах про нього Володимир Науменко, Олександр Шрамченко, Микола Павлюк. Вірші О. Навроцького увійшли до "Антології української поезії" у 4 томах (т. 1, 1958) та видання "Поети пошевченківської доби" (1961). Тепер невеликий поетичний доробок О. Навроцького (але далеко не весь) зібраний у вже згаданому виданні "Вибрані твори, переклади та переспіви Олександра Навроцького. Праці про нього різних років (до 200-річчя від дня народження)" (2023).

У поезії О. Навроцького виразним є вплив поезики ліричних творів Т. Шевченка, фольклорних мотивів і стилістики. Його поетична творчість за своїм стильовим спрямуванням романтична, сповнена народнопісенних мотивів, фольклорної образності, патріотичних тенденцій, ліричних і тужливих інтонацій і є виявом щирої та відкритої душі поета.

Познайомившись із Т. Шевченком навесні 1846 р., О. Навроцький захопився творчістю поета, що позначилося й на його власних творах. У поезіях О. Навроцького спостерігаємо суголосні з Шевченковими (за значенням та витоками) образи: доля, поле, вітер (поезії "Доля", "То не вітер стогне в полі", "Пронеслися тихі вітри"), душа, серце, сльози, дитина, сирота, сім'я, а також такі усталені, як соловейко в гаї ("Не втихомирилась душа", "Пронеслися тихі вітри").

У рядках з поезії "То не вітер стогне в полі..." – "Єднав слов'ян всіх до купи / У сем'ю велику, / Благав Бога, щоб злилися / Слов'янській ріки, / Щоб братами люди стали / Вовіки і віки" (Вибрані твори., 2023, с. 10) – виразним є відгомін Шевченкового твору "І мертвим, і живим, і ненарожденним..." (1845). Як

прагнення виконати задекларовані інтенції послання, а саме братерства, любові до ближнього й батьківщини, звучать рядки: "Віщуй дітям слово правди, / Щоб не забували / І любовию святою / Ввесь світ обгортали!" (Вибрані твори..., 2023, с. 10).

До Шевченкового "Заповіту" (1845) відсилає перший рядок поезії "Остання воля" (надруковано в "Основі" 1861 р., передруковано у збірнику "Поети пошевченківської доби", 1961): "Як умру я, – на могилі..." (Вибрані твори..., 2023, с. 12). Попри схожість першого рядка й мотиву, О. Навроцький не вдається до прямого наслідування. Якщо Т. Шевченко акцентує на тому, де його поховати, то О. Навроцький – що посадити на його могилі. На відміну від Т. Шевченка, О. Навроцький не сподівався бути похованим у рідній землі на батьківщині, адже від часу свого арешту в 1947 р. у справі Кирило-Мефодіївського братства й до останніх днів він жив на чужині, де й помер (похований на Кавказі у Темір-Хан-Шурі, тепер м. Буйнакськ, Дагестан). Про те, що О. Навроцький ніколи не забував рідну землю й про любов до неї свідчить його заповіт посадити на його могилі вербу. На відміну від Т. Шевченка, який закликає земляків до боротьби за волю, О. Навроцький не загострює соціальні мотиви й ідею визволення, хоча теж висловлює сподівання на кращу долю батьківщини: "Знову серцем привітаю / Рідну Україну, – / Привітаю, забажаю, / Щоб і їй щастило, / Щоб сонечко її гріло / І не заходило..." (Вибрані твори..., 2023, с. 13).

Поезія "До дітей", яку наводить у своїй статті О. Шрамченко (Вибрані твори..., 2023, с. 96–98), вже першими рядками перегукується з поезією Т. Шевченка 1840-го року "Думи мої, думи мої..." (Шевченко, 2001, т. 1, с. 124–126). У Навроцького: "Думи мої полохливі, / Прибитії діти, / Куди мені на чужині, / Скажіть, вас подіти"; у Шевченка: "Думи мої, думи мої, / Лихо мені з вами! / Нащо стали на папері / Сумними рядами?..". У Навроцького: "Викохав вас, вилилися / З-під самого серця..."; у Шевченка: "Нащо вас кохав я, нащо доглядав?". Якщо Т. Шевченко все ж посилає свої думи в Україну ("В Україну ідіть, діти! / В нашу Україну..."), то О. Навроцький пише: "Й на Вкраїні вам привіту / Од людей не буде: / Спочивайте ж на

папері / До другого суду...". Водночас, як і Т. Шевченко, О. Навроцький висловлює сподівання, що його думи не загинуть, тобто що його твори прочитають: "Попадетесь людям в руки, / Читати вас стануть".

Перші рядки поезії "Молитва", яку подав В. Науменко у своїй публікації "А. А. Навроцький (Поминка)" ("Киевская старина", 1902, № 10), – "Молюся, Господи, молюся: / Від злоби тяжкої спаси!" (Вибрані твори., 2023, с. 69) – відсилають до заключних рядків поезії Т. Шевченка "Н. Костомарову" (1847): "Молюся! Господи, молюсь! / Хвалить тебе не перестану!" (Шевченко, 2003, т. 2, с. 17).

Поезія О. Навроцького "Пісня" (зі вже згаданої публікації В. Науменка) починається рядками: "Якби мені черевички, / То пішла б я на музики..." (Вибрані твори., 2023, с. 71). Такі ж початкові рядки має й поезія Т. Шевченка 1848 р. Водночас, поезія О. Навроцького більша за обсягом і має ширший образний ряд: у ній фігурує батько, який стає причиною того, що лірична героїня не може піти "на музики", бо він не дає їй ні черевиків, ні стьожки. На відміну від ліричної героїні поезії Т. Шевченка, яка нарікає на свою долю, висловлює безнадію й відчай, героїня поезії О. Навроцького, попри несприятливі обставини, виявляє активну позицію й оптимізм: "І без батечка мого / Я доб'юся до свого. / [...] / Ось як треба в світі жити, / Щоб ні про що не тужити... / Хоч без стьожки й боса я, / Та таки взяла моя" (Вибрані твори., 2023, с. 72).

О. Навроцький надавав своїм поезіям аналогічних до Шевченкових творів форм. Такими є його поезії з однаковою назвою "Думка", одну з яких навів у своїй публікації В. Науменко (Вибрані твори., 2023, с. 70–71), іншу – О. Шрамченко (Вибрані твори., 2023, с. 102). За формою та елегантним настроєм вони наближаються до "Думок" (1838) Т. Шевченка.

В. Науменко у вже згаданій публікації подав поезію О. Навроцького, присвячену Марку Вовчку, зміст якої відсилає до аналогічної поезії Т. Шевченка ("Марку Вовчку", 1859). Подібно до Т. Шевченка, О. Навроцький звертається до Марка Вовчка: "Спасибі ж, ластівко-голубко! / Ти серце вгору підняла, / Ти наші щирі, смілі думки / Кругом по світу рознесла" (Вибрані

твори..., 2023, с. 75). Обидва поети висловлюють розуміння значення творчості письменниці, підносять її роль. Водночас, якщо О. Навроцький акцентує роль Марка Вовчка для загалу ("Ти наші щирі, смілі думки / Кругом по світу рознесла. / ... То й нам засвітить сонце знову, / І нам настане слухний час!"), то Т. Шевченко виражає особистісний аспект сприйняття ("Світе мій! / Моя ти зоренько святая! / Моя ти сило молодая! / Світи на мене і огрій, / І оживи моє побите / Убоге серце... / [...] / Моя ти доне!") (Шевченко, 2003, т. 2, с. 282).

Як і в Т. Шевченка, в О. Навроцького є поезія, присвячена Миколі Костомарову (1817–1885). Вона була опублікована в "Русском архиве" 1892 р. (кн. 2); про неї пише й наводить фрагмент О. Шрамченко (Вибрані твори..., 2023, с. 82). Якщо в поезії Т. Шевченка "Н. Костомарову", що увійшла у цикл "В казематі", йдеться про переживання поетом власного арешту й згадки в цьому зв'язку про матір М. Костомарова, то поезія О. Навроцького "На вічну пам'ять М. І. Костомарова", написана вже після смерті М. Костомарова, присвячена вшануванню його пам'яті й вираженню його значення.

Окреме місце у творчій спадщині О. Навроцького займають поезії, присвячені Т. Шевченкові. Зокрема, вірш "То не вітер стогне в полі..." був написаний на смерть Т. Шевченка 1861 р. (опублікований того ж року в шостому номері журналу "Основа"; під назвою "На смерть Шевченка" був вміщений у збірнику "Поети пошевченківської доби", 1961). Поет називає Т. Шевченка "Наше щастя, наша радість, / Наша кріпка сила, / Душа чиста, праведная..." (Вибрані твори..., 2023, с. 9). Означення Т. Шевченка – "наш батько", "рідний тато", "наш кобзар" засвідчують уже сформовану ще за життя поета рецепцію його постаті, виказують усвідомлення його значення, що вже сформувалося у частині тогочасного суспільства. У формі риторичного запитання й заперечення автор образно формулює роль поета: "Хто ж піснею високою, / Чистою, святою, / Тут підніме наші душі / З мертвого покою?"; "Не порадить щирих діток / У лиху годину..." (Вибрані твори..., 2023, с. 9). Високо оцінюючи творчість Т. Шевченка, О. Навроцький визначає важливі особливості його поетичного слова (сміливість і щирість);

вдається до сакралізації постаті поета: його душа "чиста", "праведная", його пісня й слова "високі", "чисті", "святі", "живі", "правдиві" (Вибрані твори., 2023, с. 9–10). Якщо сакралізація відбувається через уведення відповідних епітетів та алюзій у біблійний контекст, то міфологізація – через залучення усталених образів, зокрема орла.

У рік смерті Т. Шевченка була написана поезія "Не втихомирилась душа..." (надруковано у журналі "Основа" 1861, № 6; під назвою "Сумує і плаче" опубліковано у збірнику "Поети пошевченківської доби", 1961). Дієслівне нагромадження – "Стогне, б'ється і голосить, / Жалібно ридас..." (Вибрані твори., 2023, с. 11) – передає глибину болю матері-України, яка втратила свого сина. Як і в поезії "То не вітер стогне в полі...", тут звучить усвідомлення значення Т. Шевченка, сили його творчості, але передане непрямо, через висловлення переконання: "Ні, не вмере вона, не згине / Та пісня висока: / Всім запала вона в душу / Глибоко, глибоко"; "...нам, хвалить Бога, / На вік вічний стане твого / Слова голосного. / Не вмере воно – животворне, / Не вмере – не поляже..." (Вибрані твори., 2023, с. 11–12). Отже, О. Навроцький акцентує на тому, що справжня талановита творчість, якою є Шевченкова, не підвладна часові, її ж значення – у пробудженні українців, у введенні їх у світовий контекст (важливо, що це розумів автор вже на той час): "І освітить всьому миру / Твій рай – Україну..." (Вибрані твори., 2023, с. 12). Слово Т. Шевченка – це також запорака безсмертя самого митця: "І про твою тяжку славу / Всім людям розкаже; ... / Всім покаже, що даром / Жила сиротина; / Що її тихая доля – / Не пустоцвіт в світі..." (Вибрані твори., 2023, с. 12).

Прикметно, що всі поезії, присвячені Т. Шевченку, на рівні пафосу структуровані з двох частин: песимістичної (констатація непоправної втрати, вираження суму й болю з цього приводу) й оптимістичної (звернення до поета, висловлення переконання в тому, що його слово й пісня не загинуть, що він й надалі зі своїм народом).

Однією з особливостей поезії О. Навроцького є фольклорна образність і стилістика. Поет використовує сталі образи: доля, поле, як, наприклад, у поезії "Доля": доля асоціюється з неораним

полем ("Поле моє, поле! / Неоране поле! / Доле моя, доле, / Непроглядна доле!"; "Ой зорав би я поле, / Та волів немає; / Ще б пошукав долі – / Та сил не хватає" (Вибрані твори., 2023, с. 7), набуває значення легковажної й жорстокої насмішниці, "ледащиці" ("Нехай погуляє, / Нехай покепкує, / Нехай ще зі мною / Доля пожартує. / Годі ледащицю / Шукать-виглядати..." (Вибрані твори., с. 8)). У цьому ж ряді – образи сироти, удови ("То не вітер стогне в полі..."), серця, душі, дрібних сліз, чужих шляхів ("Не втихомирилась душа...").

Мотив туги, нещасливої долі ліричного героя в поезії "Доля" ("Жінка і діти / Давно виглядають / Мене на тім світі") (Вибрані твори., 2023, с. 8) поглиблюється романтичною особливістю: пасивний і розчарований герой прагне не шукати долі, а лише її виглядати ("...Потихеньку / В шинок помандрую, / [...] / Звечора і зранку / Буду куштувати – / В зеленім байраці / Долі виглядати. / Чи вигляну-вижду, / Чи вже не діждуся, / А шукати злої / Сам не підіймуся") (Вибрані твори., 2023, с. 8–9).

Народнопісненими за походженням є переважна більшість зображально-виражальних засобів у поезії О. Навроцького. Це, наприклад, паралелізми (стан природи – стан у суспільстві): "То не вітер стогне в полі, / Не філя у морі: / То постигло Україну / Тяжке-важке горе..." ("То не вітер стогне в полі..."), порівняння: "Виливає гіркі сльози, / Як мала дитина...", "То не одні мої сльози – / Чистая росина..." ("Не втихомирилась душа...").

Однією з особливостей поезії О. Навроцького є її релігійно-християнська, морально-етична спрямованість. Основа цього – релігійність самого поета. О. Шрамченко наводить його слова з листа до невідомої особи: "...я був релігійним, самовіддано вірив, тепло й палко молився., молитва ніколи не була для мене обов'язком, а завжди натхненням, тобто потребою серця, а я молився тоді майже кожного дня – і навіть часто на свіжому повітрі, йдучи до університету, захоплений спогляданням київської природи..." (Вибрані твори., 2023, с. 78). Показовим у цьому сенсі є вірш "Молитва", побудований у формі молитви поета до Бога. Автор виявляє щире бажання служити Богу, виконувати заповіді, прохає Бога наповнити його серце "прихильністю до всіх людей". Поет розкриває свою позицію

непротівлення злу: "...я бажаю помирितись / З усім, що душу ваготить", виявляє прагнення зберігати духовну стійкість в життєвих перипетіях: "Бажаю стати непохибним / На стежці ласки і добра..." (Вибрані твори..., 2023, с. 69).

У поезії "Садок розцвів і зеленіє..." О. Навроцький висловлює стурбованість: коли діждемося "благодистині, / Що люд добром пообгорта? / Коли то з себе люде скинуть / Ту негідь – сварку нависну, / Один до другого полинуть / І стрінуть з ласкою весну? / І заживуть всі в упокої, / Всі стануть – рідні племена..., / І сварка стане всім гидкою, / І зацарює правда та, / Що заповідана святою / Всім людям книгою Христа" (Вибрані твори..., 2023, с. 99).

Наскрізним у поезії О. Навроцького є патріотичний мотив. Варто підкреслити, що любов до України виявлялася не лише на мотивному, образному, часопросторовому рівнях творів, а й у діяльності та житті О. Навроцького: він прожив 69 років і з них лише 24 – в Україні, більшу ж частину свого життя (45 років) – за її межами. Проте поет не забував своєї батьківщини, не відцурався рідної мови: вся його поезія й переклади україномовні. За спогадами Соломона Єгіазарова (вірменський вчений, правознавець, письменник), О. Навроцький та його брат М. Гулак "любили свою рідну Україну. Особливо Навроцький, який завжди розмовляв на українській мові, коли бесідник розумів її. Обидва вони вселили в мене пошану й любов до України" (Вибрані твори..., 2023, с. 112).

Образ України – невід'ємна складова багатьох поезій О. Навроцького ("То не вітер стогне в полі...", "Не втихомирилась душа...", "Остання воля", "Пронеслися тихі вітри"). Подеколи образ України набував узагальненого й персоніфікованого значення, як, наприклад, у поезії "Не втихомирилась душа...". Перебуваючи на чужині, О. Навроцький, подібно до Т. Шевченка, сумував за рідною землею, висловлював свою тугу у віршах. Показовим тут є твір "Ой усюди, всюди...", який подає у своїй статті О. Шрамченко (Вибрані твори..., 2023, с. 101–102). Поет переконаний, що він ніде й ніколи не забуде Україну ("Тебе не забуду / До вічного суду, / Рідная країно!") й себе та свою працю

присвячує їй ("Без дяки, без плати, / На тебе робити, / Щоб і ти, вродлива, / Була всім щаслива...").

В єдності з патріотичними мотивами у поезіях О. Навроцького помітними є соціальні тенденції, ідеї визволення, відродження України. У поезії "Пронеслися тихі вітри" поет висловлює сподівання: "Встане тепер Україна, / Підніметься вгору, / ...на правду, / На святе діло / Щирим серцем і душею / Прокинеться сміло / І оживе, і простягне / Замучені руки / До добра – труда святого, / До світу науки..." (Вибрані твори..., 2023, с. 13). М. Петров у цій поезії побачив зв'язок мотиву звільнення селян від кріпацтва та ідеї загальнослов'янської єдності: "...акт звільнення селян від кріпацької залежності вітається переважно у його відношенні до України і розглядається як знищення однієї з перешкод до з'єднання слов'ян в одну родину; відповідно, бачення у автора слов'яно-українофільське" (Петров, 1884, с. 264). Поет розгортає соціальний мотив визволення України, звільнення селян від кріпацтва (проголошено 19 лютого 1861 р.): "Пронеслися тихі вітри, / Дали звістку дітям, / Що не буде вже неволі / На білому світі..." (Вибрані твори..., 2023, с. 13). О. Навроцький також акцентує ідею поступу, спрямованості на "святе діло", під яким, очевидно, з огляду на актуальність для нього принципів кирило-мефодіївців, малося на увазі поширення морально-етичних, християнських, просвітницьких ідей, ствердження національної свідомості, а також загальнослов'янської єдності: "Щоб не сором було вийти / У сім'ю велику, / Поєднатися з братами / До вічного віку; / Щоб не сором було стати / Між людей на раду, / Щоб слов'яни не сказали, / Що стоїм позаду" (Вибрані твори..., 2023, с. 14). Важливо, що О. Навроцький, як і Т. Шевченко у посланні "І мертвим, і живим, і ненарожденним...", наголошує на самотності українського народу, його рівноправності з іншими слов'янами, висловлює сподівання на відродження цінностей, асоційованих із гуманістичними й національними принципами: "І поллються добра ріки, / І потечуть з джерела, / І воскресне усе чисте, що було померло..." (Вибрані твори..., 2023, с. 14), що суголосно Шевченковим словам: "...І оживе

добра слава, / Слава України, / І світ ясний, невечерній / Тихо засіяє..." (Шевченко, 2001, т. 1, с. 354).

У поезії "Ні, не дарма: в Україні..." є рядки: "За Вкраїну довелось / Боліти, тужити, / Усього дознати, щоб краще / Було людям жити" (Вибрані твори..., 2023, с. 103). У них відчувається притаманна О. Навроцькому як члену Кирило-Мефодіївського братства свідомість власної участі в долі батьківщини. Прикметною є поетова візія кращого майбутнього для своїх співвітчизників на рідній землі: "Прокинуться на їй люде / На добро, на працю... / Розростуться поміж ними / Добро і наука...", що перегукується з подібною візією з Шевченкового послання "І мертвим, і живим, і ненарожденним...". Відгомін ідей Кирило-Мефодіївського братства звучить і в інших поезіях О. Навроцького. Так, у вірші "То не вітер стогне в полі..." актуалізовано процес слов'янської єдності, роль Т. Шевченка в ньому: "Єднав слов'ян всіх до купи / У сем'ю велику, / Блавав Бога, щоб злилися / Слов'янські ріки, / Щоб братами люди стали / Вовіки і віки" (Вибрані твори..., 2023, с. 10).

Окрім поезій у творчій спадщині О. Навроцького є ліро-епічний твір – поема "Москалева жінка". Поема досі залишалася у рукописному варіанті й була невідомою. Вперше опублікована у виданні "Вибрані твори, переклади та переспіви Олександра Навроцького. Праці про нього різних років" (2023). Дата й місце створення залишаються невстановленими.

Структурно твір поділений на вісім розділів, що репрезентують розгортання досить динамічного, драматичного й цікавого життєвого конфлікту, що має дидактичний, морально-етичний підтекст. У першому розділі зображено ідилічну картину життя сільської родини (чоловік, жінка, дитина, старі батьки). Проте вона руйнується появою десяцьких, які сповіщають, що Іванові треба з'явитися до пана. У другому розділі поеми трагізм наростає: Івана забирають до війська. Спостерігаючи за тим, як її чоловік разом із москалями залишає рідні місця, жінка з дитиною на руках плаче й сумує. Самотність і туга жінки, яка подумки звертається до чоловіка, нарікає на долю й покинутість, на тлі ідилічного сільського пейзажу показано у третьому розділі. У четвертому – відтворено життя й переживання

героїні через певний проміжок часу: виріс син Івась, час приглушив тугу за чоловіком. Її знайомство з молодим паничем показано в п'ятому розділі. Про зародження в душі героїні кохання до панича, її тривоги й переживання йдеться в шостому розділі. Страждання жінки, яка покохала панича але вважає своє почуття гріховним, відтворено у сьомому розділі. У восьмому, заключному, розділі панич покидає героїню з малою дитиною, вона розкаюється, що дала волю почуттям, з тривогою очікує повернення свого чоловіка та його реакції, подумки звертається до нього та Бога, просить прощення й обіцяє забути панича.

Поему написано в романтичному стилі, зокрема в руслі його фольклорно-побутової течії (Літературознавча енциклопедія, 2007, с. 353). Промовистою є фольклорна стилістика, народнопоетичні образи, зображально-виражальні засоби (порівняння, епітети), ліризм, пісенність, зокрема, у поемі введено фрагменти колискової (перший розділ). Автор акцентує на почуттях героїв, на образі серця – центрі емоційного світу ("Почуяло біду серце, / Почуяло горе... / Хоч нам люди і не скажуть, / Само заговоре, – / Заговоре, затьохкає, / Усе провіщає, / Провіщає, чого ніхто / На світі не знає" (Вибрані твори., 2023, с. 17). На своє серце як орієнтир у почуттях сподівається героїня поеми, тому питає в нього поради, прислухається до нього: "Не довідалась у серця / Нічого про тее, / А воно болить у неї, тьохка молодеє..." (Вибрані твори., 2023, с. 27). Відповідно до романтичного світогляду, серце позиціонується як протилежне розуму начало: "А серце боліло / І нічого подіяти / З собою не вміло..." (Вибрані твори., 2023, с. 27), причому воно виявляється сильнішим: "Та хто ж вміє подати раду, / Серце сполохнути, / І від його одігнати / Все марне, лихее?.." (Вибрані твори., 2023, с. 27) і як ірраціональне начало перемагає: "Серце рветься, не спитає, / Чим себе спинити, / Чим одвадить ту тривогу / І в спокою жити?" (Вибрані твори., 2023, 28). Романтичним є мотив скореності долі: "Тяжко стало... та що робить? / Така, мабуть, доля. / Мабуть, треба так і бути: / На те перших воля"; "Розлучила нас зла доля, / Та ще, може, й люде..."

(Вибрані твори..., 2023, с. 17–18, 20). І автор, і його героїня усвідомлюють, що "Тую долю... не можна / Її одігнати" (Вибрані твори..., 2023, с. 28). Водночас, що теж властиво романтизму, поет міркує про силу життєствердного начала в людині. Жага життя й щастя перемагає горе: "Не всіх сушить люте горе, / Не всіх убиває; / ...Ні, не вічне наше горе, / Й воно колись мине, / Засне люте на вік вічний, / Покине, загине... / Щоб і було, якби воно / Усе гризло, їло? / Тяжко б стало на сім світі, / Жить би всім обридло. / Тільки з неба високого / Нас сонце пригріє, / Душа знову засміється, / Серце звеселіє, / На світ Божий так весело, / Так щиро погляне, / І забуде злу долю, / Забуде й кайдани" (Вибрані твори..., 2023, с. 21).

У творі виразно репрезентовано народну й християнську мораль: для Івана та його дружини все є проявом Божої волі, якій треба скоритися: "Сльози полилися, / ...Утер він їх, помолився / Тихесенько Богу. / Пішов собі з москалями / В далеку дорогу..." (Вибрані твори..., 2023, с. 18). У тяжкі хвилини, під час душевного сум'яття й тривоги героїня звертається в молитві до Бога: "Стала вона хреститися, / Молитися Богу, / Щоб відігнав їй від серця / Недобру тривогу" (Вибрані твори..., 2023, с. 25). Відповідно до народнорелігійної моралі кохання до панича заміжньої жінки сприймається як гріх, порівнюється з лукавим: "Мов лукавий той принісся / Та й почав влещати, / Щоб серденьку дала волю / Кращого дознати..." (Вибрані твори..., 2023, с. 25), передбачає спокуту: "Прости мене, милий Боже, / Не карай довіку... / ...Спокутую я гріх тяжкий..." (Вибрані твори..., 2023, с. 31).

Наративна організація поеми прикметна поєднанням авторської оповіді, діалогів та монологів героїв. Особливістю твору є виразність звучання авторського голосу: поет міркує про владу горя над людиною, перемогу життєствердного начала (четвертий розділ), про ірраціональність людської поведінки, її підвладність почуттям, про неспівмірність бажаного й можливого (восьмий розділ); звертається до читачів-дівчат з дидактичними тезами, настановами й розмірковуваннями (шостий і восьмий розділи), закликає свою героїню, яка

покохала панича: "Бережись тиї тривоги, / Тиєї отрути..." (Вибрані твори..., 2023, с. 27).

На рівні стилістики, мотивів та образів у поемі простежується вплив творчої манери Т. Шевченка. Суголосність з його ранніми поезіями виявляється у пісенності, ліричності, особливостях відтворення пейзажу (початок першого й третього розділів). Схожими до Шевченкового звернення у поемі "Катерина" (1838) ("Кохайтеся, чорноброві, / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люде, / Роблять лихо з вами. / Москаль любить жартуючи, / Жартуючи кине; / Піде в свою Московщину, / А дівчина гине..." (Шевченко, 2001, т. 1, с. 92)) є дидактичні рядки О. Навроцького про кохання героїні до панича та його наслідки: "Мов лукавий той принісся / Та й почав влещати, / Щоб серденьку дала волю / Кращого дознати: / Отого, що вас, дівчата, / Почасту влещає, / Й до гибелі доводить, / В могилу ввертає..."; "Отаке-то дівчаточка, / Й жваві молодиці, / Таке з вами стрічається, / Що й вві сні не сниться" (Вибрані твори..., 2023, с. 25–26, 29). Перегуки з творчістю Т. Шевченка спостерігаються й на рівні мотиву зведеної або обдуреної дівчини чи жінки (мотив поширений і в інших письменників-романтиків та реалістів, зокрема у творах Григорія Квітки-Основ'яненка, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та ін.). Доля героїні поеми О. Навроцького особливо подібна до долі жінок з поем Т. Шевченка "Слепая" (1842), "Відьма" (1847), "Марина" (1848): панич залишає її з дитиною, а сам "ув армію поїхав / Цареві служити, / І чинів, і щастя-долі / Собі заробити. / Забув свою молодицю, / Що його кохала, / І кохаючи дитину / Від його придбала..." (Вибрані твори..., 2023, с. 29). Івана, героя поеми О. Навроцького, забирають у солдати, що стає причиною подальших драматичних перипетій. Ця тема актуальна і в багатьох творах Т. Шевченка: у поемі "Сова" (1844) у вдови забирають у москалі єдиного сина; у поемі "Москалева криниця" (1847) солдатчина стає причиною каліцтва вдовиченка, а в поезіях "Рано-вранці новобранці..." (1847), "Полюбилася я..." (1848), "Не вернувся із походу..." (1848) спричиняє руйнування людського щастя й життя.

Дискусія і висновки

Попри те, що частина оригінальних поезій, а також велика кількість перекладних творів О. Навроцького залишаються ще недослідженими й неопублікованими, його внесок в історію української літератури й перекладу неможливо заперечити. Творчість О. Навроцького є органічною частиною української літератури другої половини XIX ст., зокрема її романтичної складової. О. Навроцькому вдалося проявити свою поетичну оригінальність на рівні творчої трансформації фольклорних образів, мотивів і стилістики, в розкритті морально-етичних, патріотичних, соціальних мотивів. Високо цінуючи особистість і творчість Т. Шевченка, О. Навроцький не міг уникнути впливу його художньої манери на власну поезію. Проте О. Навроцький уникав прямого наслідування, творчо підходив до розкриття суголосних мотивів чи образів, виявляючи свої власні патріотичні переконання, актуалізуючи властиві й іншим кирило-мефодіївцям ідеї відродження України, соціального й національного визволення рідного народу.

Список використаних джерел

- Вибрані твори, переклади та переспіви Олександра Навроцького. Праці про нього різних років (до 200-річчя від дня народження).* (2023). Ліра-К.
- Зленко, Г. (2013). Навроцький Олександр Олександрович. *Шевченківська енциклопедія* (Т. 1–6, Т. 4; с. 404–405). Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка
- Літературознавча енциклопедія* (2007). (Т. 1–2, Т. 2). ВПЦ "Академія".
- Навроцький О. О. (2020). *Перші українські прометеї: полтавці – учасники Кирило-Мефодіївського товариства: біобібліографічні нариси* (с. 22–26).
- Навроцький О. О. (2014). *Тарас Шевченко і Полтавщина* (158). ТОВ "АСМІ".
- Навроцький О. О. (1963). *Українські письменники: біо-бібліографічний словник* (Т. 1–5, Т. 3; с. 8–10). Державне видавництво художньої літератури.
- Петров, Н. (1884). *Очерки истории украинской литературы XIX столетия*. Тип. И. и А. Давиденко.
- Шевченко, Т. (2001–2014). *Повне зібрання творів у 12 т.* Наукова думка.

References

- Literary encyclopedia* (2007). (Vols. 1–2, Vol. 2). VPC "Academy" [in Ukrainian].
- Navrotskyi O. O. (1963). In *Ukrainian writers: bio-bibliographic dictionary* (Vols. 1–5, Vol. 3; pp. 8–10). State Publishing House of Fiction [in Ukrainian].
- Navrotskyi O. O. (2014). In *Taras Shevchenko and Poltava region* (p. 158). ASMI LLC [in Ukrainian].

Navrotskyi O. O. (2020). In *The first Ukrainian Prometheans: Poltava residents – members of the Cyril and Methodius Society: biobibliographic essays* (pp. 22–26) [in Ukrainian].

Petrov, N. (1884). *Essays on the history of Ukrainian literature of the 19th century*. Type. I. and A. Davydenko [in Russian].

Selected works, translations and re-sings of Oleksandr Navrotskyi. Works about him from different years (to the 200th anniversary of his birth). (2023). Lira-K [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2001–2014). *Complete collection of works* (Vols. 1–12). Scientific thought [in Ukrainian].

Zlenko, G. (2013). Navrotskyi Oleksandr Oleksandrovych. In *Shevchenko encyclopedia* (V. 1–6, V. 4; pp. 404–405). Institute of Literature named after T. G. Shevchenko [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 14.06.24

Прорецензовано / Revised: 18.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Iryna PRYLIPKO, DSc (Philol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-8743-7851

e-mail: iprylipko@ukr.net

Shevchenko Institute of Literature, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF THE POETIC CREATIVITY OF OLEKSANDR NAVROTSKYI

Background. *The creative output of Oleksandr Navrotskyi – a poet, translator, member of the Cyril and Methodius Society, comrade of Taras Shevchenko – still remains little known and mostly unstudied, and a big part of it is unpublished. O. Navrotskyi's poetry as a separate component of his creative heritage is an original and interesting page of Ukrainian literature of the second half of the 19th century, which needs to be understood and introduced into scientific circulation. The purpose of the article: to outline the significant aspects of O. Navrotskyi's poetic work, in particular to highlight the peculiarities of the style, motives, images of his lyrics and lyrical epic, to trace the influence of T. Shevchenko's poetry on his creative style.*

Methods. *The article uses biographical, descriptive, and comparative methods of literary research.*

Results. *O. Navrotskyi's poetry is dominated by romantic pictorial and expressive means, folklore poetics and stylistics. Folk-poetic, moral-ethical, patriotic motifs are leading in the poetry of O. Navrotskyi. Being under the significant influence of T. Shevchenko's personality and creativity, O. Navrotskyi creatively transformed separates motifs and images of his works (while avoiding direct imitation), dedicated his poems to T. Shevchenko. The study of O. Navrotskyi's*

hitherto unknown poem "The Moscow Woman" made it possible to clarify the understanding of the peculiarities of the artist's creative originality.

Conclusions. *The work of O. Navrotskyi is an organic part of Ukrainian literature of the second half of the 19th century, particularly its romantic component. Folkloric poetics, folk-religious morality, patriotic orientation determine the features of the poet's idiosyncrasy. O. Navrotskyi's integration into the context of T. Shevchenko's creation and the activities of the Cyril and Methodius Society formed the ideological vectors of his works: the revival of Ukraine, the social and national liberation of his native people.*

Keywords: *poetry, image, motif, romanticism, folklore, influence, Ukraine.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.